

MAKRİZİ ve ÇAĞDAŞLARI*

Muhammed Mustafa Ziyade

Çev. Cüneyt KANAT

Medeniyet'in genel temellerini aydınlatmak için bâkır bir saha olan asırların mukayesesi neticesinde; miladî XV. (hicri IX) yüzyılın, bu asırlar içerisinde yönlendirici unsurların yanısıra önemli olayların ortaya çıkmaya başlaması ile birlikte devletlerin, toplumların ve fertlerin durumunda hem doğuda hem batıda değişiklikler meydana gelmiş olmasından dolayı, tarihi açıdan kesinlikle en önemli asır olduğu anlaşılır.

Bu tarihi faraziyenin doğruluğuna delil olarak miladî XV. yüzyıl içerisinde cereyan etmiş olan şu hadiseleri göstermek yeterlidir: Avrupalılar'ın doğrudan doğruya Hindistan' a ve ticaretine ulaşmak için bütün bu asır boyunca çabalamaları, Portekizliler'in Hint sahillerine ulaşarak doğunun bütün geleceğinin kaderini ellerine geçirmeleri, durumun bu uzak noktada da kalmayıp bilâkıs Avrupalılar'ın bu süre içerisinde Hindistan'ın batı yakası olduğunu düşündükleri toprakları keşfetmeleri ve oranın yerlilerine de Kızılderililer deyip daha sonra da bu topraklara Amerika, insanlarına da Amerikalılar adını vermeleri, Amerika kıyıları ile gerçek Hindistan kıyılarına yüzlerini hiçte küçümsenmeyecek derecede şiddetli bir hırsla çevirmeleri.

Bu yüzyıldaki Mısır tarihçileri açık bir şekilde dikkati üzerlerine çekmektedirler, çünkü onlar gerçekten İslâm dünyasının kendisini anlamak için uyanmaya başlamasının bir delilidir ve belki bu durumun mevcudiyetinin en büyük ispatı da İbn-i Haldun'un **Kitâb el-İber ve Divân el-Mübtedâ ve'l-Haber** isimli tarih kitabıdır. Bilhassa onun Mukaddime ismiyle bilinen birinci cildinin giriş sayfalarını okuyan okuyucu, tarihin şöyle bir tarifini görür; "Gerçekten tarih dış görünüşü itibariyle ilk yüzyıllar ve öncesinde devletler ve onların dönemleriyle ilgili haberler vermekten öteye

* Bu çeviri Muhammed Mustafa Ziyade'nin **El Muverrihûn fi Mısır fi el-Karn el-Şâmis 'Aşar el-Miladî (el-Karn et-Tâsi)**, Kahire, 1949, adlı eserinin 3-25. sayfaları arasındaki "El-Makrizî ve Muâsırühü" başlıklı bölümünden yapılmıştır.

gitmemektedir..., tarihin iç görünüşüne gelince; onun araştırma, inceleme ve olayların keyfiyeti ile sebeplerin derinlemesine bilinerek kâinatın hassas bir başlangıç noktasıyla sebep sonuç ilişkisinde ortaya konmasıdır (1).

Şu bir gerçektir ki İbn-i Hâldun kitabında sebeplerin, neticelerin ve durumların açıklanmasına işaret etmektedir ve giriş sayfalarında onun modern tarih anlayışına göre tam bir tarih bilgisine sahip olduğunu gösteren bir çok işaretler vardır. İbn-i Hâldun'un işaret ettiği gibi tarihle iştiğal edenler bazı prensiplere sahip olmalıdır. "Dürüst tarihçiyi, değişik kaynaklar ile çeşitli bilgilere müracaat etmek ve olumlu gözle bakıp tespit etmek doğruya götürür ve hatalar ile yanlışlardan korur. Eğer tarihçi haberlerini yalnızca nakle dayandırırrsa, yani insanın toplumsal hayatının genel kurallarını, siyasi kaideleri ve medeniyet yapısını göz önünde bulundurmazsa, şahid olanlarla olmayanları, gelenlerle gidenleri karşılaştırmazsa, o zaman kendisini zaman aşımından ortaya çıkan hatalardan yanlışlardan ve dürüstlükten sapmaktan kurtaramayacaktır..." (2)

İbn-i Hâldun, İslâm ülkelerinde, Endülüs ile Magrib'de dolaştı, müslüman sultanların saraylarında yaşadı, divânlarında hizmet etti ve o sultanlardan birisi olan V.Muhammed için hıristiyan Kastillâ kralı olan Pietro nezdinde sefirlik yaptı ve yakından birçok devletin durumuna ve yine müslümanlar arasındaki çatışmaların sebeplerine bizzat şahid olduktan sonra, tarihini 14. yüzyılın sonlarında yazdı. Bundan dolayı genel olarak kitabının tümü ve özellikle Mukaddimesi fevkalade tarihi bir değere sahiptir. Sonra İbn-i Hâldun 1382 M. yılında Mısır'a gitti. Kitabının yazımını ise bundan birkaç sene önce bitirmişti. İskenderiye ve Kahire'de belirli aralıklarla kaldı ve birkaç kere Hacca gitti. Amr Câmiinin yanındaki Kumhıyye medresesi ile el-Ezher Câmiinde müderrislik ve hatta Mısır'da da Mâlikî baş kadısı olarak görev yaptı. 1401 M. yılında Memlûk sultanı Ferec, Suriye'ye doğru askeri harekete Timurlenk'i Dimaşk'tan defetmek için kalkıştığıında İbn-i Hâldun da onlarla birlikteydi ve yine Memlûk-Moğol devletleri arasındaki barış görüşmeleri için kurulan heyete iştirak etti.

1 İbn-i Haldun, **Kitâb el-İber ve Divân el-Mübtedâ ve'l-Haber**, Bulak baskısı, c.1, s.3.

2 İbn-i Haldun, **Kitâb el-İber ve Divân el-Mübtedâ ve'l-Haber**, Bulak baskısı, c. 1, s. 7.

İbn-i Haldun'un özel hayatıyla ilgili ayrıntıların önemi, onun bizzat yaşadığı tecrübelerini kitabında yazmasıdır ki, bu onun Mısır'daki Suriye'deki ve diğer ülkelerdeki bir çok ulema ve tarihçiler ile uzun süreli bir bağlantı içerisinde olduğuna delalet eder. İbn-i Haldun'un Mısır'daki ulema ve tarihçiler ile olan irtibatı neticesinde çevresinde hayranlarından ve öğrencilerinden oluşan bir ekol (3) meydana geldiği gibi, onun makamını ve kudretini küçültmek isteyen bir grup da ortaya çıktı (4). Bu araştırmada ancak birkaç söz için yer olduğundan şunu söylemek yeterlidir: İbn-i Haldun'un öğrencileri ve onu takdir ederek veya etmeyerek takip edenler ile ilgili haberler, Mısır'daki 15. yüzyıl tarihçilerinin hikayelerinin ancak İbn-i Haldun'un anılması ve özelliğine işaret edilmesi ile tamamlanabilmesine bir delildir.

Onun ilk öğrencilerinden birisi, 1364 M. yılında Kahire'de bugün el-Cemâliyye diye bilinen Bercevân mahallesinde doğan Ahmed bin Ali el-Makrîzî'dir. Ortaçağ Mısır'ında mahalleden kastedilen en azından han veya semttir. Yeni tabirle ise büyük bir bînadır ve Suriye'de genel olarak "Hara" kelimesi eski anlamı ile hâla kullanılmaktadır.

Makrîzî'nin ailesi, babası Ali'nin yaşadığı yıllarda Ba'lebek'ten Kahire'ye geldi, nisbesinin aslı bu eski Suriye şehrinin Makârîze mahallesinden gelmektedir. Bu durum, araştırmacı için Makrîzî lafzı ile bu isimlendirme arasındaki benzetmeyi göstermesinden başka bir şey ifade etmez (Maccarese) ve o Roma yakınlarında İtalya'dadır (5). Bu Ba'alebek mahallesine, haçlı savaşları esnasında ticaret için yakın doğu ülkelerine gelmiş olan bazı İtalyanların yerleştiği ihtimali vardır. Bahsedilen mahallenin (6) asıl

3 Bkz. aşağıda s. 219-220

4 Bkz. aşağıda.

5 Bu satırların yazarı çeşitli Ansiklopedi ve coğrafya kitaplarına müracaat etmesine rağmen bu bölgenin tanımını Yeni Tayms Atlasının dışında hiçbir yerde bulamadı, (Time's Modern Atlas), Bunun fihristinde şu cümle zikrediliyor; (Maccarese torr environs di Rome), iyi niyetle bakarsak belki bu kelimenin (Macarisie) Fransızcada Makrîzî lafzına çok benzeyen ve bir bitki topluluğuna verilen isim olduğunu söyleyebiliriz. Bk. (**Nouvelle Larousse Illustré**).

6 Müellif Ba'lebek'i ziyareti esnasında bu mahalleyi bulmak ve bu günkü durumunu tesbit için çok uğraştı, ancak başaramadı.

halkı orayı terkettikten sonra Makrîzî'nin ailesi yerleştiği için bu isimlendirmeyi almıştır.

Bununla birlikte bilinen bazı eksikliklere rağmen Ahmed bin Ali el-Makrîzî Kahireli olarak Kahire'nin en gürültülü, kalabalık ve en sık binaların olduğu bir semtinde yetişti (7). Öyle gözüküyor ki babası Ali'nin mal mülk sahibi olmasından (8) önce onun zor şartlarda bulunmasından dolayı, anne tarafından dedesi olan es-Sâyık el-Hanefî, Ahmed bin Ali el-Makrîzî'nin eğitim işlerini üstlenmiştir. Bu sebeple dedesi onun eğitimini Hanefî usûlüne göre yaptırdı, asrının müderrislerinin gösterdiği yola ve eğitime hırsla sarılarak kabiliyyet ve başarı gösterdi. Sonra 1384 M.'de İbn-ı Sâyık öldü, Makrîzî Hanefî mezhebini terk ederek Şâfiî mezhebine geçti, çok kapsamlı bir şekilde fıkıh çalıştıktan sonra Hanefî mezhebine şiddetle hücum etti ve bundan dolayı çağdaşları onu kınadı. Makrîzî daha sonra hükümette görev aldı, ilk işi de kâl'ada dîvân'ül-inşâ'da idi ve 1386 (9) M. yılına kadar bu görevde kâtip olarak kaldı. Bundan sonra Makrîzî hüküm nâiblerinden biri olarak -yani Kadı- Şâfiî Baş Kadısının yanında, el-Hâkim câmisine imam ve el-Müeyyediyye medresesine hadis müderrisi olarak tayin edildi. 1392 M. yılında Sultan Berkuk (o Makrîzî'yi koruyor ve teşvik ediyordu) onu Kahire ve el-Vech'ül-Bahrî muhtesibi olarak tayin etti. Makrîzî bu görevi aldıktan sonra iki sene içerisinde iki kez istifa etti. Bu esnada evlendi ve 1403 M.yılında, Mısır'da ve diğer ülkelerde yayılan veba hastalığından ölen kızı dünyaya geldi.

Makrîzî 1408 M. yılında Dimaşk'a gitti ve orada el-Kalânisiyye ve el Mârîstan en-nûrî vakıflarının mütevelliliği görevi ile el-Eşrefiyye ve el-İkbâliyye medreselerinde hadis müderrisliği görevlerinde bulundu. Daha sonra Sultan Ferec b. Berkuk, vakfı kuran kişinin koyduğu, vakfın mütüvellisinin kadı olması şartının yerine gelmesi için onu hiç beklemeden Dimaşk kadı nâibi olarak atadı. Ancak öyle gözüküyor ki Makrîzî, hükümet hizmetinden bıkmış mes'uliyetten çekindiği ve belki ailesinden kalmış olan miras ile zengin olduğundan, Sultan'ın ona defalarca teklif etmesine rağmen bu şerefli görevi kabul etmeyerek hayır dedi ve böylece o dîvânlar ile

7 Bkz. el Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-İtibâr*, Bulak baskısı, c. 2, s. 95-96.

8 Aynı müellifin aynı kitabı ve aynı bölümü, c.2, s.92-105.

9 Bkz. el-Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-İtibâr*, Kahire baskısı, c. 2, s. 225. Müellif kâl'ada dîvân'ül-inşâ'da o tarihe kadar görev yaptığını zikrediyor.

hukuk kurumlarında çalışarak geçimini sağlamaktan kurtuldu. Her hâl ve kârda Makrîzî yaklaşık olarak on sene Dimâşk'ta çalıştıktan sonra ilim ve derslerle, özellikle de tarihle uğraşabilmek için boş vakti olsun diye bütün görev ve işlerini terkederek, üzerinde hiçbir görev ve iş olmaksızın Kahire'ye döndü. Bundan dolayı 1430 M. yılında Makrîzî ailesi ile hac için Mekke'ye gitti ve orada ilimle uğraşmak üzere mucâvir olarak kaldı. Bu ikinci defasında Mekke'de 1435 M. yılına kadar bulundu, bu esnada hadis öğretti ve tarih kitapları yazdı. Bundan sonra Makrîzî Kahire'ye döndü ve hayatının geri kalan kısmını gençliğinde diğer mahallelere karşı iftihar ettiği Bercevân mahallesinde oturarak geçirdi. Bu sırada onun, oturduğu evin bir bölümünü öğrencileri için bir medrese ve dönemindeki muhtelif ilimleri kaleme almak için kullandığı anlaşılıyor (10).

Makrîzî 'nin muazzam ilmî çalışmaları, Kahire tarihiyle ilgili olarak yazdığı *el-Mevâız ve'l-İtibâr bi-Zikr el-Hitât ve'l-Âsâr* isimli kitap ile başladı, kitabın yazarı herşeyden önce mahallelere önem verdiği için kitap şimdiye dek bu isimle anıldı ve 1417-1436 M. yılları arasında yazıldı. Öyle gözüküyor ki Makrîzî bu kitabın telifinde -en büyük kitabı olarak kabul edilir- büyük oranda kendisinden önceki tarihçi Avhâdî 'nin yazdığı kitaba dayandı, onu itiraf etmeden ve zikretmeden nakletti. Sehâvî bu yüzden onu şöyle eleştiriyor : "Hitât kitabı faydalı çünkü; "Makrîzî Hitât'ı yazarken Avhâdî 'nin müsveddesine sahip olmuş ve ona uzun olmayan (11) ilâveler yapmıştır". Sehâvî yine başka bir yerde "Avhâdî 'nin Kahire ve eski Kahire Mahalleleri ile ilgili büyük bir müsvedde yazdığını, bunun için çok yorulup uğraştığını, bazılarını da temize çektiğini ve Makrîzî'nin de bunlara ilâveler (12) yaparak temize geçip kendisine mal edip o müsveddelerden yararlandığını itiraf ettiğini (13) zikretti. 19. y.y.'daki uzman müsteşrikler bu ithamları Makrîzî 'nin üzerinden kaldıramadılar. Onlardan hiçbirisi bu konu hakkında kesin bir görüş ortaya koymadı, Fransız Quatremère; "bu konu hakkında akılcıca

10 Ebu'l Mehâsin, *Kitap en-Nucûm ez-Zâhire*-Dar el-Kütüb el-Melikîyye-, c.8, s.218.

11 Es-Sehâvî, *Et-Tibr el-Mesbûk fi Zeyl es-Sulûk*, s. 22.

12 Es-Sehâvî, *Eddav'i el-Lam'I* , c.1, s. 358-359.

13 Es-Sehâvî, *Eddav'i el-Lam'I* , c.1, s. 359.

davranmak gerekirse hüküm verirken kesin bir görüş belirtmekte çok titiz davranmalıyız (14) veya susmalıyız" dedi. Buna rağmen dikkati çeken bir nokta da Makrîzî 'nin de bu ithamları kat'i olarak reddetmediğidir. Bu konuyla ilgili görüş belirttiğinde; "İlim adamı için söylenenler yeterlidir" den fazlasını söylemedi ve orada durdu(15).

Bunlara ek olarak Mevâ'iz kitabının bazı yönleri araştırmacıyı en azından çoğu kez şüpheye sevkeder. Makrîzî'nin geç dönemdeki kitaplarında Mevâ'iz kitabında bulunan bazı ibareler yoktur, mesela; önemli bir görüş olan Kürtler ile Eyyübiler'in nesebi hakkında söyledikleridir ki bunun önemi Kitâb es-Sulûk'ta (16) tekrarlanmamış olmasıdır. Yine Mevâ'iz kitabında Kahireli kadınların Bağdat'la olan bağlantıları hakkında bahsedildiği gibi: ... "Kendisine ulaşabildiğimiz son şeyha olan Bağdatlı Abbas'ın(17) kızı Fatıma yediyüz ondört senesinin zilhicce ayında vefât etti", bu tarih -metindeki bu ölüm haberi doğru ise- Makrîzî'nin doğumundan (ve aynı şekilde Avhâdî'nin de) elli sene daha önceydi(18).

Herşeye rağmen Makrîzî, bu büyük kitabı, mukaddimesi, coğrafi ve tarihi yönleriyle birlikte meydana getirdi. İskenderiye ile başlayarak, tabii ki Kahire ve Fustat mahallelerine özel bir önem vermek suretiyle eski Mısır ve ortaçağdaki Mısır'ın eserlerini ve şehirlerini dikkatlice ayrıntılı olarak anlattı. Kitabın yarısını meydana getiren ikinci bölümde ise Kahire'nin durumunu ve haberlerini zengin bir şekilde belirtip ortaçağlarda Kahire ve çevresindeki geçim yollarını zikretti. Bu kitabın hemen arkasından Vâliler Dönemindeki müslüman Mısır hakkında olan Fustat tarihi ile ilgili bir kitap yazdı ve ona, **İkd Cevâhir el-Esfât min Ahbâr Medînet**

14 Bkz., Quatremère, *Mamlouks, I., p. XIII.*

15 el-Makrîzî , *el-Mevâ'iz ve'l- 'İtibâr* -Bulak baskısı- c. 1, s.12, ve yine c. 2, s. 256, burada Makrîzî Avhâdî ile ilgili bağlantıya işaret ediyor.

16 Makrîzî'nin yazdığı *Kitâb es-Sulûk'* un birinci cildinin üçüncü kısmının mukaddimesinde y ve kef sayfalarına bak.

17 el-Makrîzî, *Kitab. el-Mevâ'iz ve'l- 'İtibâr* -Bulak baskısı- c.2, s. 428. Aynı şekilde bak. İbn-i Hacer, *Ed- Durar el-Kâmine*, c. 3, s. 226, Faziletli bir hanım olan Abbas'ın kızı Fatıma'nın ismi burada da geçiyor.

18 Bu kitabın tam ve kusursuz olarak bilinen iki baskısında nakledilen ibare dikkat çekiyor ve bu ibare kitabın farklı yazma nüshaları karşılaştırılarak dikkatli ve ciddi bir şekilde tahkik edilmelidir, fakat bu benim alanım içersine girmiyor. Bunu ancak Mösyö Gaston Wiet'in bu büyük kitapla ilgili yaptığı başarılı yayını halledebilir.

el-Fustat ismini verdi. Makrîzî'nin bu kitabını Mısır Fâtîmî Devleti kitabı takip etti. Onun ismi de; **İttîâz el-Hunefâ bi Ahbâr el-Hulefâdır** (19). Bu kitabın yazımını bitirir bitirmez ortaçağ Mısır tarihi ile ilgili kitaplar serisini tamamlamak için Eyyûbîler ve Memlûkler tarihini yazmayı tasarladı. Arap fethinden kendi zamanına kadar olan bu kitabı, **Kitâb es-Sulûk li Ma'rifet Düvel el-Mülûk** idi, bu kitap Mısır'daki iki devlet olan Eyyûbîler ile birinci ve ikinci Memlûkler'in bütün tarihi için esas olan kitaptı.

Makrîzî'nin yazdığı sonraki kitapların **el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr** kitabına zeyl olduğu dikkat çeker, Makrîzî'nin bütün bunlardan maksadı kendisinden önceki müelliflerin Mısır İslâm devletiyle ilgili vermiş oldukları özet halindeki haberleri açıklamaktı. Bunun için Makrîzî hâl tercemeleri ve siyer kitaplarını yazmaya başladı, bu türden iki büyük kitabı proje olarak düşündü. Fakat bu iki projeyi çok geniş kapsamlı tuttuğundan dolayı tamamlayamadı. Bu iki projeden ilki **Kitâb el-Mukaffâ el-Kebîr** idi. Bundan maksadı çok eski asırlardan kendi çağına kadar yaşamış olan müslüman ve huristyan Mısır hükümdarlarının ve önemli şahıslarının biyografilerini bir kitap halinde vermektir ve onun seksen cilt olmasını düşündü. Fakat onaltı ciltten fazlasını yazamadı. İkinci proje ise **Kitâb e-Durar el'Ukûd el-Ferîde fi Terâcim el-A'yan el-Müfîde** idi. Bu kitaptan maksadı ise çağdaşlarının hayatını anlatan bir sözlük olmasıydı. Ancak Makrîzî bu kitabı bitirmeden terketti.

Makrîzî, vaktinin çoğunu genel İslâm tarihi için harcadı. Peygamberin hayatı hakkında eserler yazdı. Mısır'ın fethinden sonra oraya gelen Arap kabileleri ile ilgili Arap yarımadasının güneyindeki Hadramut coğrafyası ile ilgili, Habeş İslâm devletçikleri ile ilgili eserler verdi. Bununla beraber kıtlıkla, veba hastalığıyla, ölçüler ve tartılarla, uzunluk ölçüleri ve para birimleri hakkındaki eserlerini telif ettiğinde, iktisadî ve içtimai tarih ile el-nemiyyât da (Numismatics) nasibini almıştır. Belkide yazdığı en önemli eserler; **Kitâb el-Nizâ'** ve **et-Tehâsüm Fîma Beyne Benî Ümeyye ve Benî Hâşim ile İğâset el-Ümme bi-Keşf el-Gümme** idi. Bu iki kitaptan birincisinde Makrîzî, Emevîler ve Haşimîler arasındaki hilafet ile ilgili anlaşmazlığın, Cahiliyye Dönemindeki ırkçılıkla ilgili husumetten

19 Doktor Cemaleddin eş-Şayyâl bu kitabı eski Avrupa baskısına ilâveler yaparak yeniden neşretti. (Dâr el-Fikr el-Arabî, 1949).

geldiğini yazdı ve onların arasındaki bu kötü anlaşmazlığın temel ve ana sebeplerinden sayılmayan ateşli harpleri, zıt şahsiyetleri, acı olayları ihmal etti ve bu konuda İbn-i Haldun'un Mukaddime'sindeki yöntemini ve felsefesini izledi (20). Makrîzî bu iki kitaptan ikincisinde Mısır'ın en eski çağlarından, bu kitabın yazıldığı sene olan 1405 yılına kadar olan kıtlıkla ilgili tarihini anlattı. Bu araştırması onu, hükümdarların ve devlet adamlarının tedbirsizliği ve halkın menfaatlerini önemsememeleri sonucunda, insanların kuraklık, veba hastalığı ve kıtlığa maruz kaldıkları neticesine götürdü (21). Bu ekonomik netice çok doğru idi ve onun kaynağı yine İbn-i Haldun'un Mukaddime'sinin içindeki vergi dilimlerinin bu anlamdaki farklılığı takip etmesi ve dilimlere göre vergilerin artış ve azalış sebepleridir (22). İbn-i Haldun'un Makrîzî üzerindeki bu etkisi genel fikirlerine ilaveten onun yazış tarzı ve uslûbu ile kitabın giriş ve sonucuna da yansdı (23). Şu bir gerçektir ki İbn-i Haldun'un Mukaddime'sinin, Makrîzî'nin bu iki kitabı ve diğer eserleri üzerindeki tesiri büyük bir hayranlık derecesini geçmişti. Bunun delili de Makrîzî'nin Mukaddime'yi, benzersiz, kazanılması için çok çaba harcayan, değerli bir şey, ilimlerin ve bilgilerin özü, akılların ve sağlıklı beyinlerin neticesi, her şeyin özünün üzerinde duran, haberlerin ve olayların gerçeklerini öğreten, varlığın durumunu ifade eden ve varlıkların aslı hakkında bilgi veren bir eser olarak tarif etmesidir. Bu tanımlamadan açıkça anlaşılıyor ki, Makrîzî, İbn-i Haldun'un Mukaddime'sini çok yeterli bir şekilde araştırmıştır (24). Yine Makrîzî'nin, Mukaddime'nin, çok çeşitli muhtevasını dikkatli bir şekilde anladığı anlaşılıyor. Makrîzî Mukaddime'yi diğerleri ile

20 İbn-i Haldun: **el-Mukaddime**-Bulak baskısı, s. 107 ve sonrası.

21 el-Makrîzî: **İğâset el-Ümme bi -Keşf el-Gimme**, Ziyade ve eş-Şayyâl neşri, s.4.

22 İbn-i Haldun: **el-Mukaddime**-Bulak baskısı-s. 233 ve sonrasına bak.

23 el-Makrîzî. **İğâset el-Ümme bi-Keşf el Gimme**, Ziyade ve eş-Şayyâl neşri, s. d.

24 es-Sehâvî. **Eddav'ı el-Lâm'ı** c. 4, s. 144. Bkz. yine aynı eser c. 2, s.24 de bulunan not Makrîzî ile İbn-i Haldun arasında çok iyi münasebet ve arkadaşlık olduğunu gösteriyor. Yine bak. Makrîzî: **el-Mevâiz ve 'l İ'tibâr**, Bulak baskısı, c.1, s. 50, Makrîzî' nin bu sayfada yazdıklarından İbn-i Haldun'u hocası olarak kabul ettiği anlaşılıyor ve yine aynı eserin aynı sayfasında şu güzel ibarede zikredildiği gibi hiç çekinmeden Mısırlılar şöyle niteleniyor; "Hocam ve şeyhim Ebu Zeyd Abdurrahman bin Haldun, Allah ona rahmet etsin, bana; "Mısır halkı sanki hesap gününü bitirmiş gibidir" dedi."

karşılaştırdığında onun ilmi kıymetini takdir ediyordu. O, 1442 M. de ölünceye dek okumaya ara vermedi ve sürekli olarak okudu.

Şu bir gerçektir ki Makrîzî 'nin şu ana kadar gün yüzü görmemiş olanları da dahil olmak üzere geriye bıraktığı kitapları ve çağdaşları onun çok çaba sarfederek fazlaca okuduğuna, bilgili ve sebatlı olduğuna şahitlik ederler. Şöyle bir baktığımızda onun ortaya çıkmış olan eserleri arasında bulunan, mahalleler, tarih, hâl tercemesi ve yine yukarıda da geçtiği üzere sikkeler, tartılar, ölçüler ve bunlara ilaveten böcekler ilmi (25), madenler, tıp, müzik, kelam, akâid, tevhid ve hadis ile ilgili olanları onun bu konularda çok bilgili olduğuna dair bize kefilidirler. Fakat onun ilgisi büyük ölçüde tarih ilmine yönelmişti, çünkü o tarihe hayran idi ve tarih yazımına özel bir değer veriyordu, tarihin büyük bir bölümünü tam olarak öğrendi ve ezberledi. Onun bütün tarihçi çağdaşlarını tanıyan öğrencisi ve tarih yazma yönteminde onun yolunda giden halefi olan Ebu'l-Mehasin Yusuf b. Tagribirdi bütün bunların **en-Nucûm ez-Zâhire** adlı kitabında şöyle dile getirir: "Makrîzî kendi döneminde yaşamış olan bildiğimiz tarih alimleri içerisinde ve genel olarak bizim tarih ilminde gördüğümüz en büyük örnektir. Çünkü onlar arasında bariz bir fark vardır ve bu noktada tarafı davranmanın bir faidesi olmadığını da belirtirim" (26).

Makrîzî'nin şahsî ahlâkı hakkında çağdaşlarının tamamı onun faziletli ve dindar bir adam olarak yaşadığı, çalışmalarında çok ciddi ve emin olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Sehâvî bile **Kitâb el-Mevâ'iz ve'l İ'tibâr**'ı şiddetle tenkit etmesine rağmen onun iyi huylu, sözünde duran, alçak gönüllü, kendisine gelenlere önem veren, severek okuyan, vakit ve gece namazlarını devamlı kılan, insanlarla iyi ilişkiler kuran, fazlasıyla mutmain olan, evine bağlı ve kendini yalnızca derslere adadığı dönemden önce aldığı vazifeleri esnasında hayat tarzı ile iş hayatında takdir edilen (27) biri olduğunu söylüyor.

Makrîzî'nin asrı, çok sayıda tarihle iştigal edenlerle dolup taşı ve belki de onların bazıları Mısır Devletinde aldıkları önemli vazifeler sebebiyle bu asırda ondan daha fazla dahili bilgiye sahiptiler.

25 Doktor Cemaletdin eş-Sayyâl'ın neşrettiği **Nahle 'ibera en-Nahli'** ye bak, (Mektebetü'l Hancı, Kahire, 1946).

26 Ebu'l-Mehâsin: **en-Nucûm ez-Zâhire** (Kaliforniya baskısı), c. 7, s. 279.

27 Es-Sehâvî : **et-Tibr el-Mesbûk**, s. 22-24.

Meselâ: İbn-i Hacer, Aynî, Halil bin Şahin, İbn-i Arabşah ve Hâlidî.

Ahmed b. Hacer eski Kahire'de 1373 M. yılında doğdu, zamanının iyi ve meşhur bir muhaddisi olan babası, Ahmed iki yaşına geldiğinde öldü ve o yetim olarak emanet edildiği kimselerin yanında büyüdü. Beş yaşını doldurunca sıbyan mektebine başladı, dokuz yaşında iken Kur'amı hıfz eyledi. Onun ezberinin çok kuvvetli olduğu ve Meryem suresini bir günde ezberlediği söylenir. Kitaptan bir sayfayı iki kez okumakla ezberlerdi, birinci okuyuşunda düzeltme yapar ikincisinde içinden okur ve tekrarlardı, üçüncüde ise onu ezbere okurdu. Onbir yaşında iken Mekke'ye gitti ve orada yaşadı. Mekke'de fıkıh dersleri dinledi, daha sonra hadis'i çok sevdi ve bütün vaktini Hicaz, Şam, Mısır ve Yemen'de herşeyi öğrenip toplumun her kesiminde güvenilir bir alim oluncaya dek hadis derslerine ayırdı. İbn-i Hacer dîni ilimlerin öğretilmesinde meşhur oldu. Hâl tercemeleri, fıkıh ve hadis alanlarında yazdığı geniş kapsamlı eserlerle şöhreti yayıldı ve **Feth el-Bârî fi Şerh el-Buharî** isimli onüç ciltlik kitabı da en meşhur olanıdır. Ondan şu âna kadar yararlananlar, muhaddisler ile İbn-i Hacer'in çağdaşları (28), bundan başka eseri olmasa da bu eser onun büyüklüğünü göstermek için yeterlidir demişlerdir. Bu kitabın şöhreti öyle arttı ki islâm ülkelerindeki sultanlar ve Şahrüh bin Timurlenk'in alimleri arzu ettikleri için onu istettiler ve bu kitabın bir nüshası 300 dinara satıldı. İbn-i Hacer bu kitabı yazmaya 1410 M. da başladı ve kitabın yazımını bitirdiğinde bu münasebetle bugünkü Miniyat es-sirec bölgesinde olan el-Manzara et-Tâc ves-Seb^c adlı semtlerde büyük bir ziyafet verildi. Burada Sultan Çakmak'ın oğlu ile emirler ve edebiyat ehli hazır bulundu. Onların içerisinde İbn-i Hacer'in eserlerine şiddetle hayran olduğu ve müstensihe vermeden önce kendisine gösterdiği, **el-Mecmu' el-Muesses ve'l - Mu'cem el-Müfehres** (29) isimli kitabında uzun uzun övdüğü arkadaşı el-Makrîzî de vardı.

İbn-i Hacer 1424 M. senesinden itibaren o dönemin en önemli hukuk memuriyeti olan Şâfiî baş kadılık makamını aldığı zaman ikinci Memlûk Devleti meclislerinde tebarüz etmiş bir şahıs olarak yaşadı. Bu o devirde en büyük yargı makamı idi, bu makamın sahibi

28 İbn-i Hacer, **ed- Durur el-Kâmine**, c.4, s. 495.

29 Bu kitabın bir nüshası Dâr el-Kutub el-Melikiyye el Mısriyye' de bulunmaktadır.

diğer mezhep başkadılarının da üzerinde birinci sıradaydı, çünkü devletin resmi mezhebi Şâfilik idi. Yirmibir sene boyunca İbn-i Hacer bu tehlikeli görevi üzerinde taşıdı. Bağımsız karar verip haklının yanında olduğu, güzel nüktelere meyilli, mütevazı, ihtiyatlı ve merhametli davrandığı için bu süre içerisinde birkaç kez azledilmiş olmasına rağmen bu göreve tekrar atandı. İbn-i Hacer'in eseri veya daha doğrusu hatıraları olan **İnbâ'el Gumr fi Ebnâ el-Umr** şahsiyetinin ve övülmeye lâyık sıfatlarının aynasıdır. Buna ilaveten o asrında önemli ve temel bir kaynak kitap olarak niteleniyordu, çünkü o bu kitapta okuyucuyu perde arkasına götürüyor (olayların gizli yönlerini ortaya koyuyor) ve devletin genel siyasetiyle ilgili yazılmış olan diğer kitaplarda anlaşılmayan yanlarını açığa çıkarıyordu. İbn-i Hacer bu kitabını doğduğu tarihten itibaren başlattı ve bu yüzden kitabı kendi hayatı esnasındaki Memlûk devleti tarihiyle ilgili idi. Bu durum birazcık İbn-i Munkız eş-Şeyzeri'nin **Kitâb el-İ'tibâr**'ına benzer. Eserinde 1449 yılındaki vefatına kadar, bahar mevsimindeki çiçeklerin zikredilmesi ve bilhassa gülün güzelliğinin anlatılması, onun ne kadar ince ruhlu olduğuna ve karakterinin niteliklerine delâlet eder.

Aynî de onun asrının meşhur tarihçilerinden birisiydi. Antakya ile Halep arasında küçük bir kasaba olan Antep'te el-Makrîzî'den dört sene önce doğdu. Aynî 8. H. y.yılın sonlarında Kahire'ye geldi. 1399 M. yılında Makrîzî'nin yerine Vech'ül-Bahrî ve Kahire muhtesibliği görevine getirildi ve -büyük ihtimalle- bu sebepten dolayı Makrîzî ömür boyu ona karşı kızgınlık duydu. Aynî 1399 M. ve 1446 M. yılları arasında bu görevi defalarca üstlendi, o aynı zamanda üst düzeyde görevler de almıştır. Kendi dönemindeki Sultan, Barsbay onu 1425 M. yılında Hanefî baş kadısı yaptı. Aynî 12 yıl boyunca bu büyük vazifeyi ve hisbe görevini üzerinde tuttu ve aynı zamanda Kahire'de Nâzır' el-Ahbâs olarak da görevlendirildi. Sehâvî'nin ve çağdaşlarının söylediğine göre Müslüman Mısır idari tarihinde bu kadar çok vazifeyi aynı anda alan ikinci bir kişi yoktur. Aynî'nin Türkçe'yi bilmesi Memlûk Sultanları yanında ve özellikle çok az Arapça bilen Barsbay yanında onun çok değerli birisi olmasına yardımcı oldu. Aynî gece saatlerinde Barsbay'ın yanında oturuyor ve ona fıkıh ve şeriat ile ilgili müphem olan bazı hususları açıklıyordu, ayrıca Arapça olarak yazdığı eseri olan **İkd el-Cuman fi Tarih Ehl ez-Zamân**'ı Barsbay'a okuyor ve sonra onu hemen Türkçeye tercüme ediyordu. Aynî'nin yazdığı en büyük tarih kitabı bu idi ve bu işle uğraşanların en önemli ihmali zamanımıza dek bu kitabın Arapça yazmalarını neşretmemeleridir.

Aynî yine aynı şekilde -bazıları Türkçe olan- başka eserler de bıraktı. **Umdetü el-Kâri' fi Şerh el-Buhâri** isimli kitabı hadisle ilgili yapılmış uzun açıklamaları ihtiva eder. O İbn-i Hacer'in şerhinden ıktibaslarda bulundu ve bazı sayfaları arka arkaya aynen kopya etti ve bu münasebetle de imkanı olduğu zaman ona karşı çıkmaktan hiç çekinmedi. Aynî'nin hayatı o asırdaki Memlûk sultanları ile edebiyatçıların ve bilim adamlarının arasındaki iyi ilişkiye dair güzel bir örnektir ve çok kıymetli malumâtlar ihtiva eder. Bununla beraber öyle gözüküyor ki, Aynî'nin çağdaşı olan diğer ilim adamları ile arasındaki ilişkiler pek iyi değildi. Belki de Aynî, Makrîzî ve İbn-i Hacer arasındaki ayrılığın en önemli sebebi, Aynî'nin, Sultanın yanındaki özel yeridir. Ayrıca Aynî ile Makrîzî arasındaki çatışmanın sebebi Aynî'nin Hisbe vazifesini Makrîzî' den almış olması, İbn Hacer ile sürtüşmesinin nedeni ise **Feth el-Bârî** isimli kitap hakkında çıkan büyük tartışma idi .

Aynî, Sultan Çakmak tarafından kadılık vazifesinden azledildikten iki sene sonra 1451 M. yılında ve 91 yaşında iken öldü.

Sultan Çakmak İbn-i Arabşah'ın çalışkanlığından hoşlanıyordu. O 1392 M. senesinde Dimaşk'ta doğdu. Timurlenk'in Dimaşk'ı ele geçirip oranın insanlarının büyük bir bölümünü Mâverâünnehr ülkesindeki başkentine götürdüğü sırada, İbn-i Arabşah 1401 M. senesinde ailesiyle birlikte Dimaşk'ı terkederek Semerkand'a gitti. İbn-i Arabşah orada Farsça, Türkçe ve Moğolca'yı çok iyi bir şekilde hatta herbirisineyle şiir yazabilecek derecede öğrendi ve Arapçası da aynı şekildeydi.

İbn-i Arabşah hayatı boyunca çeşitli ülkelerde yaşadı ve 1428 M. de Mekke' de hacı olduğu sırada Moğol, Türk, Suriye ve Hicaz ülkelerini ziyaret etti. 1439 M. yılında İbn-i Arabşah Kahire'ye geldi, onun gelmesinden dolayı İbn-i Hacer, Sehâvî ve Ebu'l- Mehâsin kendisine ikramlarda bulundular ve Sultan Çakmak'ın daveti üzerine Kahire'de bulunduğu süre içersinde Sultan'ın sarayında kaldı. İbn-i Arabşah sonra sultanı metheden, **Et-Te'lif et-Tâhir fi Şiyemî el-Mellk ez-Zâhir el-Kâim bi-Nusreti el-Hak ebi Said Çakmak** isimindeki kitabı yazdı. Bu kitabında Sultanı abartılı bir şekilde medh edip fazilet timsali olarak göstermesi ve yine onu evliya olarak kabul etmesine rağmen eser kıymetli tarihi ayrıntıları ve geçmiş olayların eleştirisini ihtiva ediyor. Buna ek olarak İbn-i Arabşah bu kitabını -kendisinin de söylediği gibi- daha önce kaleme aldığı kitap olan **Acâlib**

el-Makdûr fî-Ahbârî Timur'da , Timurlenk hakkında yazdığı habîs ve kötû şeylere karşı bir denge oluştursun diye yazdı. Çünkü onun ilk kitabındaki amacı Timurlenk hakkında herşeyi tahrib ve yok eden sakat bir adam imajı yaratmak idi. Ancak ikinci kitabında ise adil ve kâmil bir sultan imajı vermek idi.

Bundan sonra İbn-i Arabşah Kahire'yi defalarca ziyaret etmesine ve Sultanı çok fazla methetmiş olmasına rağmen beklediğinin tersine Sultan Çakmak'tan iyi bir muamele göremedi. Çünkü Sultan, İbn-i Arabşah'ın Memlûk devleti aleyhine çalıştığını zannediyordu. Bundan sonra Sultan'ın kulağına kendisi aleyhine de çalıştığı söylentileri geldi ve bunun üzerine Sultan, tutuklatarak onu sorguladı ve 1450 M. senesinde İbn-i Arabşah çok hasta bir durumda iken el-Makşere hapishanesine gönderildi. Bütün iftiraları çürütmüş olmasına ve hapishanede yalnızca beş gün kalmış olmasına rağmen Kahire'ede ve çok üzgün bir halde ancak 1450 M. senesinin Ağustos ayına kadar yaşayabildi.

Bu anlatılan tarihçilerden başka Makrîzî'nin iki tane daha çağdaşı kaldı. Bu ikisi tarihle iştigal etmemiş olmalarına rağmen her birisi de orta çağlarda Suriye ve Mısır'ın idare yolları ve hakimiyet usulleri ile ilgili değerli birer kitap bıraktılar. Onlardan birincisi Halil bin Şâhin' dir. İkincisi ise şu ana kadar çok az insanın bildiği **Dîvân el-İnşâ'** kitabını Kahire'de yazmış olan el-Hâlidî'dir.

Halil bin Şahin, babası Memlûk emirlerinden birisi iken Suriye bölgesinde bulunduğu sırada 1372 M. senesinde Kudüs'te doğmuştur. İbn-i Şâhin Kahire'ye gençliğinde geldi ve İbn-i Hacer'den hadis dersleri aldı. Fakat sonra ilim tahsil etmeyi terk etti ve Memlûk emirlerinin çocukları tarafından oluşturulan özel bir fırkaya, yani Evlâd en-Nâs olarak isimlendirilen Memlûk fırkasına katıldı. İbn-i Şâhin aldığı vazifelerde çok süratli bir şekilde yükselmeye başladı, hatta 1434 M. yılında İskenderiye'de Nâiblik, Hâciblik ve Dîvân Memurluğu (Muşidd) görevlerini üzerinde topladı. Böylesine çeşitli görevler almasının sebebi ise Sultan Barsbay'ın onun kayınpederi olması idi. İbn-i Şahin bundan sonra Mısır ve Suriye'de Nâiblikler ve diğer birçok makamlar aldı. 1448 M. senesinde ise Sultan Çakmak ona birinci ve ikinci Memlûk devletlerinde en büyük askeri rütbe olan, yüz atlı memlûk ve bin iktalı sipahiye komuta edenlere verilen rütbeyi (Emir Mi'a Mukaddem Elî) verdi.

İbn-i Şâhin'in eserlerinden en önemlisinin ismi, **Zübdetü Keşf**

el-Memâlik ve Beyân et-Turûk ve' l Mesâlik'dir. O bu eserini ilk önce iki cilt ve kırk bölüm halinde yazdı. Fakat daha sonra Sultan Çakmak döneminde onu oniki bölümde özetleyerek bir cilt içerisinde topladı. Günümüze de yalnızca bu tek cilt olan nüsha gelebildi. Yazar burada Memluk nizamından ve 1468 M. yılının Kasım ayında Kahire'de ölmeden önce ikinci Memlûk devletinde kendisinin de yerine getirdiği görevler olan askeri ve idari vazifelerden bahsediyor.

Hâlidî ise, ki onun tam ismi Bahaeddin Muhammed el-Ömerî el Hâlidî'dir, yazdığı kitap olan **el-Maksûd er-Refi' el-Münşâ el-Hâdî ed-Dîvan el-İnşâ'** dan başka (bildiğim kadarıyla) kendisi hakkında şu ana kadar pek fazla birşey bilinmiyor. Yazdığı kitabın konusu 14. asrın ortalarında ölen Şehâb ed-Din bin Fadl Allah el-Ömerî'nin **Mesâlik el-Ebsâr fi Memâlik el-Emsâr ve Et -Ta'rif bi'l Mustalîh eş-Şerif** isimli kitabları ile 15. yüzyılda ölen Kalkaşandî'nin **Subh-el Aşâ'sına** benziyordu. Bu kitabın yazmasına bakıldığında yazarının Kalkaşandî ve Ömerî gibi Kahire'de Dîvân el-İnşâ' da uzun bir süre çeşitli görevlerde çalıştığı açıkça anlaşılır. Bunun delili de kendi döneminde Mısır'a mektuplarının gelmesi kesilen devlet ve bölge isimleri ile doğudaki ve batıdaki muhtelif hükümdarlara diplomatik mektup yazma usullerini bilmesidir.

Bu yazmayı okuduğumuz zaman müellifin bu kitabı aşağı yukarı Sultan Barsbay döneminin ortalarında veya 1432 M. senesinden sonra yazdığını açıkça anlarız. Bu dönem de ortaçağlardaki Mısır idarî tarihi ile ilgili olarak çalışanlar için bu zamana dek ortaya konamamış olan kesittir. Bu kitap içerisinde, bahsedilmiş olan yönlerden, Mısır tarihi ile ilgili olarak önceki yazarlarda bulunmayan bilgiler vardır.